

Др Обрад Станојевић

Правни факултет Универзитета у Београду

Примљено: 14.06.2010.

УДК: 930.85(37+38)

Изворни научни чланак

ГРЦИ И РИМЉАНИ – ДАЛЕКИ СУСЕДИ¹

Грци и Римљани су дубоко повезани историјом и културом. Оба народа припадају индоевропској групи. Латинска абетаца потиче од грчкој алфавити. Римска религија има слична божанства као и грчка. Први векови римске државе нису се разликовали од грчкој полиси. Ипак постоје и дубоке разлике. Грци су многи утицали на старије цивилизације Истока. Освајања Александра Македонској довела су до стварања култура и стварања "хеленизма". Међутим, варварски народи су остали ван утицаја "хеленизма". Са Римљанима је обрнуто. Они нису успели да у свом "метинг пот-и" претворе Грке, Египћане, Персијанце, Јевреје, али су варваре и полуварваре за изненађујуће кратко време прихватили од њиховој језика, обичаја и веровања и претворили их у римске грађане. Примера ради, Дачани су заборавили свој језик и преузели латински, али је и данас то једина земља у свету која у свом називу садржи име града Рим=Romania. Однос два народа према праву је различит. Док је за Грке то величина недостига бискупих младих, са Римљанима је обрнуто. За Грке је философија највећи дар који су људи добили од бојева, Римљане философија не интересује. Римљани су по овим особинама мање цивилизован народ од Грка, али им зато праимитивност не недостаје.

Кључне речи: Грци, Римљани, разлике, сличности, право, философија, држава, особености

¹ Овим насловом парафразирам наслов књиге америчког дописника New York Times из Мексика (*Distant Neighbours*) у којој говори о менталитету Мексиканаца. Његов закључак је да не постоје два народа, који живе један до другог, а који се толико разликују као што је случај са Американцима и Мексиканцима. Због ове близине неки Мексиканци нису били срећни. Позната је изјава Порфирија Дијаза: *Јадни Мексико! Тако далеко од Бога, а ипак близу Сједињених Држава*. Чуо сам да Јевреји у Израелу имају супротну јадиковку: *Тако близу бојовима, а ипак далеко од САД*.

Грци и Римљани су дубоко повезани историјом и културом. Чак легенда о оснивању Рима покушава да покаже како су оснивачи града на Тибру потомци избеглица из Троје, дакле Грци, што историја није потврдила. Оба народа припадају индоевропској групи. Латинска абецеда потиче од грчког алфабета. И римска религија има приближно иста божанства као и грчка, само су им су имена различита. У првим вековима своје историје Рим на седам брежуљака се није много разликовао од неког грчког полиса. Не само из Мале Азије и са Балкана, Грци су много непосредније утицали на Римљане преко својих колонија у "Великој Грчкој" на југу Апенинског полуострва. У припремању Закона 12 таблица *децемвири* су проучавали Солонове законе и из њих преузели понешто (вероватно одредбе о сахрањивању). Па и касније Римљани су позајмљивали из грчког права (*hipoteka*, *hirografa*, *syngraphae*, *emphiteusis*, *Lex Rhodia de iactu*, иако су ову установу поморског права Грци преузели од Феничана).

Све је то добро познато.

Међутим, постоје дубоке разлике.

Грци су много раније дошли у своју постојбину. Раније веровање да су Хелени светле пути дошли у "херојско доба" и покорили тамнокосе Медитеранце (Крит и Микена) оповргло је дешифровање "линеарног Б" писма, које је пошло за руком Мајклу Вентрису. На велико изненађење научника откривено је да се на Криту још од другог миленијума пре Христа, а можда и пре тога, говорио грчки, и да имају имена као што је Александар. По дужини трајања овог језика на мање-више истом подручју грчки једино уступа кинеском. Римљани су се знатно касније населили у Лацијуму.

Хелени су задужили човечанство многим остварењима, а међу најважније спада фонетско писмо и апстрактна мисао. Наравно да се оба ова открића темеље на претходним достигнућима других народа. Први корак од слоговног ка фонетском писму учинили су Феничани, ти "божански трговци", само што је њихово писање бележило једино самогласнике. Грци су додали и самогласнике и тако створили прво право фонетско писмо.

Египћане су још у древна времена сматрали мудрим народом, иако је за грчке путнике, који, додуше, нису знали језик, у њиховом понашању било чудних, чак настраних појава (живе у кућама од блата, а подижу скупе гробнице за вечност, мужеви раде женске послове итд.). Нико ни данас није равнодушан пред монументалношћу њихових храмова, споменика и пирамида. То су биле врсте грађевина, у које спада и кинески зид, које са оном техником биле у стању да подигну једино оријенталне

деспотије. Можда је тој репутацији допринела и нека врста ”уврнутости” ове цивилизације. Неки уметници намерно глуме лудило да би повећали вредност својих дела. ”Да ли је стари Египат ишта значајно допринео философији, етици, светској свести познијих времена?” – питају су Франкофорт и остали аутори занимљиве књиге ”Од мита до филозофије”, и одговарају: ”Није... његови интелектуални и духовни доприноси нису били у складу са његовим трајањем ни с његовим материјалним споменицима”.²

Месопотамија је вероватно дала већи допринос историји светске цивилизације, посебно у погледу права. Затим у области астрономије, писмености, геометрије. Ширем подручју Међуречја припада и област која је без премца по значају у историји религије. То ”боготворачко” подручје дало је три светске религије: јеврејску, хришћанску и ислам. Док Египћани немају ни законе, а камо ли законике, што се дешава у оријенталним деспотијама, овде имамо најважнију кодификацију раног старог века - Хамурабијев законик. Ако постоји друштво које траје дуго и у току свог постојања нема већих промена, није потребно објашњавати људима шта је право, а шта није. Кинези доскора нису имали реч закон и право. Испит за пријем у државну службу у Кини више векова је остајао исти. Готово све што су открили Египћани десило се на почетку њихове историје. Званични језик и начин писања није се мењао током дугог трајања ове цивилизације. Како је говорни језик временом еволуирао, натписе на споменицима и у документима обичан Египћанин није разумео, као што је за нешколоване људе у средњем веку латински био енигма. Зато је звање писара било посебно на цени, јер је требало научити и архаични језик и компликоване хијероглифе.

Народи Месопотамије имају разуђену правну терминологију. За зајам постоје четири назива: (зајам у храни, пријатељски зајам без камате, зајам са каматом, зајам од храма). Међутим немају појам уговора, нити својине. Сродничка терминологија је такође богата. Али – немају појам: сродство. Они су могли да израчунају дужину хипотенузе код правоуглог троугла, или једне катете ако су познате остале две дужине. Резултат је био тачан ако су обе катете исте или је једна двоструко дужа од друге. У осталим случајевима резултат је био приближно тачан. Да ли то значи да је Питагора ”поново открио Америку”? Не значи. Њихова сазнања, не само у овом погледу, већ и у неким другим, била су резултат искуства и посматрања. У тим знањима било је доста

² Франкфорт и други, *Од мита до филозофије*, Суботица-Београд, 1967, прев. Љ. Поповић, стр. 141.

митолошких елемената. Тек је Питагора открио принцип, закон о односима између страница троугла.

Поменимо још једно откриће Грка и њиховог језика. Они су, вероватно, први у историји открили појам и реч *слобода (elefterija)*.³ Објашњење за непостојање тог појма у речнику оријенталних деспотија је једноставно: нема слободе, па нема ни речи слобода.

Наравно да су Грци, као радознали поморци, били у додиру са овим цивилизацијама. Они су доста преузели од ових мудрих народа са богатим искуством.⁴ Грцима је то био добар материјал за њихов радознали и аналитички, боље рећи синтетички дух. "Оно што су позајмили, Грци су преобразили". Они су сазнања ових народа, која су била плод "митолошког начина размишљања" преузели и покушали да га разумом објасне. Тако је настало "грчко чудо (le miracle grecque)", "večita mladost ljudskog duha" (Hegel). "Та промена у гледишту просто човеку одузима дах. Она проблеме човека у природи преноси из области вере и поетске интуиције у интелектуалну сферу. Постала је могућа критичка оцена сваке теорије а тиме и непрекидно испитивање природе стварности...Они су сматрали да је васиона једна разумљива целина. Другим речима, они су замишљали да изнад хаоса наших утисака постоји јединствен ред и, још поврх тога, да смо кадри да схватимо тај ред."⁵

Платон у Тимеју каже: "Да никад нисмо видели звезде, сунце и небо, ниједна реч коју смо изговорили о васиони никад не би била изречена. Али сада, призор дана и ноћи, месеца и смене година, створили су број и дали нам поимање времена и моћ да истражујемо природу васионе. Из тог извора ми смо изградили философију од које веће добро никад богови нису дали нити ће икад дати смртном човеку."

Одушевљени тим открићем, они су се смело упустили у испитивање и одгонетање суштине свих појава везаним за човека и за друштво, у истраживање макро и микрокосмоса. Настојали су да иза појавних облика открију неке законе. Тако су, без данашњих техничких помагала дошли до запањујућих открића: да се читав материјални свет састоји од атома, да се земља окреће око сунца (што је потом заборављено),

³ Међутим, познати египтолог Аристиде Теодоридес, тврди да су и древни Египћани имали реч која има приближно сито значење: *ићи иде желиш...*

⁴ Више о томе: Цибукидис, *Греција и древни Восток*, Москва, 1981.

⁵ Франкфорт, *op.cit.*, стр. 272-3.

израчунали су приближно тачно растојање од земље до месеца, изумели прву парну машину (Херонову вртешку).

Какав је њихов допринос у друштвеним наукама?

Веома велики у области политике. Знатан број полиса са различитим политичким уређењем, и то динамичним, који се током времена мењао, радозналом грчком духу давао је богат материјал за анализу и закључке.

Тако су дошли до трајних резултата у анализи и класификацији државних облика, у уочавању предности и мана сваког од њих. Чак су покушали да открију правила по којима се једни облици постепено дегенеришу и претварају у друге.

Они су први поставили темеље теорији природног права. Етичким проблемима су посветили велику пажњу, нарочито појму и врстама правде.

У том погледу су без премца у историји цивилизације.⁶

*

Такође су основали и развили теорију и праксу беседништва. Највећи философ међу њима, Аристотел, написао је три тома посвећена реторици. Грци су дали један број изврских говорника. Као што се у рату надмећу у храбрости, на олимпијадама у снази и вештини (чак и поетској), на трговима, суду и скупштинама, такмиче се убедљивошћу изговорених речи. Тако су настале прве школе реторике, и чувени ретори, од којих су најпознатији Антифонт, Исократ, Лисија, Исеј и, највећи међу њима, Демостен.

А какав је њихов однос према праву и који су њихови доприноси у овом домену?

Одговор је једноставан – изненађујуће мали.

⁶ Док сам боравио у САД године 1995. у једном недељном додатку Њујорк Тајмса прочитао сам занимљиво тврђење једног америчког критичара, које одудара од општег става у САД, који сматра да се не може наћи народ који је на свим пољима културе, а посебно у уметности може мерити са царском Русијом у периоду од 1870. до 1890. И наводи композиторе: Чајковског (који у САД ужива велики углед), Римског-Корсакова, Бородина, Глинку, књижевнике: Пушкина, Толстоја, Љермонтова, Достојевског, Чехова (живи нешто касније). И у науци допринос руских научника није за потцењивање, нарочито у периоду пре Октобарске револуције: Павлов, Циолковски (без чијих математичких прорачуна не би био могућ интерпланетарни лет ракета), Михайлов, који је стварни проналазач принципа по којима лети хеликоптер, али га је Стаљин уклонио из комисије за летилице, јер није био члан партије. Његов ученик, Сикорски, који је емигрирао у Америку, покراо је његове идеје и остварио хеликоптер тако да он неоправдано слови као проналазач хеликоптера.

Грчки философи се страствено баве појмом и врстама правде. Али о кривици немају јасне представе. Има нешто наслуђивања иза Аристотолове поделе људских активности на ”вољне и невољне” и уочавања да је за одговорност неопходан елеменат да је радња противправна⁷. Али то је далеко од римског изнијансираног дефинисања појма и степена кривице, коме потоња историја правне науке није имала готово ништа да дода. Сам мит о Едипу показује како је оскудно њихове поимање кривице. Када је открио да је убио свог оца и да се оженио својом мајком, Едип ослепљује себе, напушта полис у коме је био владар, и са две кћери (које су му и полусестре) лута грчким простором опевајући своју злу судбину. А да ли је крив? Па није, јер је своја злодела учинио у незнању.

Може се замерити Грцима и то што нису створили моћну и дуготрајну империју, осим ону краткотрајну, под Александром Македонским. Тако се као једна од разлика између Грка и Римљана наводи, да су први стварали монументалне теорије о држави, а минијатурне државе, а са овим другима је обрнуто: готово никакву или минијатурну ”теорију” државе, али монументалну империју.

Узгред, као и сви народи, и Хелени су ”фризирали” историју. Новија истраживања докумената у Ирану показују да су у сукобу са Персијанцима Грци добили неколико битака, али су на крају били побеђени тако да је један број грчких полиса постао вазал персијским владарима.⁸

Томе су допринеле две ствари: свесни избор и суревњивост, не само између полиса, већ и између појединаца.

Грци су као политички идеал одабрали државу величине једног града, који броји 10 до 12.000, са околином. Сматрали су да је такав облик заједнице био по мери човека и да је у њему могуће бар површно познавати сваког грађанина, како би изборне дужности и почести дошли у праве руке. Они знају са велике империје, попут Египта, Персије, али их сматрају добрим за варваре. Кито додаје: ”Сама земља је ситна у поређењу са Јупитером... али атмосфера Јупитера се састоји од амонијака... Ми не волимо да удишемо амонијак, а Грци не би много волели да удишу атмосферу огромне модерне државе”.⁹

⁷ Aristotel, *Retorika*, I, 10, 2-3

⁸ То је на ”Forumi romanum” 2005. г. саопштио Оливер Потезица, који је провео неко време као службеник наше амбасада у Техерану, где је имао прилике да проучава архиве.

⁹ Кито, *Грци*, превод Костића, Нови Сад, 1963, стр. 77

Постојала је још једна особина овог народа која их је спречавала да се окупе у већу политичку целину, а то је завист, што је, изгледа балкански синдром.

Суревњивост и завист су природне особине човека. Тешко је признати другом да је бољи, а још теже волети такву особу. Посебно оног у антици, кога обележава *agon*: ''У свему одличан да будем и све да надмашим грује''¹⁰. Атински остракизам је институционализована завист. Најбољи грађанин је тајним гласањем протериван на десет година, јер ''угрожава демократију''. Има ту истине, изврсни људи угрожавају медиокритете и субмедиокритете, који чине већину у сваком друштву.

Римљани у том погледу спадају у ретке народе који су успели да овај нагонски отпор према изузетним људима сузбију зарад општег добра. Они својим истакнутим војсковођама приређују ''тријумф'' који представља спектакл достојан Холивуда или додељују титулу *pater patriae* (оџац оџаџбине) за друге заслуге. Ту почаст добио је Цицерон после откривања Катлицине завере.

Један од разлога за скромни допринос у погледу права су скромне величине гршких држава. Како каже Његош: ''Из грмена великога, лафу изаћ' трудно није''. А Римљани су током дугих векова свог постојања створили заиста импозантан ''грм'' – империју која је обухватала три континента. Сам град Рим је био први прави ''мегаполис'' у историји, бар у подручју Медитерана. Иако немамо поуздану статистику о броју становника (имамо број богаташких вила и кућа за изнајмљивање), у време највећег процвата становништво Рима се процењује на милион људи. Како би иначе тај град био у стању да напуни један колосеум који је примао преко 50.000 гледалаца или *circus maximus*, који је могао да прими између 150.000 и 200.000? Први град модерне Европе који је достигао ту величину био је Лондон, и то у време индустријске револуције, почетком 19. века.¹¹ То је била држава у којој је трговина достигла дотада невиђени успон. У Малој Азији је пронађен споменик из тих времена на коме пише како је покојник, иначе трговац, 72 пута ишао у Рим. А постоје подаци да је Марко Аурелије послао делегацију на кинески двор.¹² Елије Аристид у 2. веку н. е. пише: ''Са свих страна света долазе до вас (мисли на Римљане – О. С.) производи свих годишњих доба и свих земаља, све што дају реке и језера и што производи радиност Грка и варвара. Ако неко жели све те производе, треба или да прокрстари сву земљу

¹⁰ Хомер, *Илијада*, 6. 3

¹¹ Мидфорд, *Град у историји*, прев. Ивић, Београд, 2001, стр. 243 и сл.

¹² Childe G, *What happened in History*, London, 1982, str. 277-

или да борави у Риму... У свако годишње доба, нарочито ујесен, толико се бродова укотви дуж обала Тибра, да Рим постаје у неку руку свеопшта светска тржница’’¹³ Као да је Аристид писао данас ово у Њујорку, у коме се могу јести специјалитети свих кухиња света, укључујући арапски хлеб, руски квас, пољске кобасице, кајмак или чварци.

Да додамо још један разлог, а то је њихова став према праву. Атињани и други Грци не цене право и правнике. Правне науке служе ’’за изопачавање мисли’’ и нису ’’за претерано бистре главе’’¹⁴. У правом смислу речи они немају адвокате. За Грка је било испод части да га неко заступа на суду, да говори у његово име. Постоје логографи, који по наруџбини пишу говоре које ће њихови клијенти изговарати пред судом. Има ту неког лаичког отпора према адвокатима, на који се може и данас наћи. Тако наслов једне књиге која је објављена у САД гласи: ’’Побити све адвокате’’¹⁵

*

Понекад на првим часовима из Римског права, студентима постављам питање: ’’Шта мислите, ко на прославу двадесетогодишњице матуре долази мерцедесом? Да ли су то бивши најбољи ђаци?’’ Одговор је – наравно да не. Од најбољиих ученика постају песници, научници или професори. Они на прославу долазе бициклом, половним ’’југом’’ или голфом. Јер животни успех, бар у оном смислу који одређује савремена потрошачка цивилизација, захтева неке друге особине осим интелигенције и лакоће учења.

Римљани по општим особинама су далеко мање талентован народ од Грка.

Када је Цицерон преводио са грчког наишао је на реч ’’phantasia’’. Покушао је да нађе одговарајућу реч у латинском, али без успеха. Морао је да ’’измисли’’ нову реч – *imaginatio* (отприлике: *сѿособносѿи у мисилима сѿивараѿи слике*). Он је током превођења са грчког створио још неке речи којима је обогатио латински (*qualitas*).

Зашто Римљани немају реч *машѿиа*?

Па из истих разлога из којих немају реч *радио*, *ѿелевизија*. Они су народ без маште и без способности за апстрактну мисао. Списак мушких имена у латинском

¹³ Цитирано према: Rouche, *Les empires universelles, Histoire universelle*, Paris, 1969, str. 71-72.

¹⁴ Platon, *Georgica*, 18, 21

¹⁵ Bashinsky, *Kill all the Lawyers*, New York, 1986.

креће се између 16 и 20, од којих су неки редни бројеви (!): Quintus, Sextus, Septimius, Octavius, Decimus.

Док је за Грке философија највећи дар који су људи добили од богова, Римљане философија не интересује. У том погледу су слични англосаксонцима, који су створили један философски правац који је у суштини против философије, а то је прагматизам.

Међутим не треба потцењивати неке особине овог народа које су им омогућиле да постану владари дуготрајне и моћне империје. А то су: истрајност, дисциплина, политичка, ако не мудрост, а оно бар лукавост. Неког утицаја је имала и већ наведена способност да најбољим или бар најкориснијим суграђанима одају почаст и признање. Тако закони добијају име по предлагачу, што је био велики подстрек за грађане да прате потребе друштва и предлажу нове прописе.

Тацит у посмртном говору свом тасту пише како се овај у младости посветио проучавању философије више што него што доликује Римљанину, али се, на срећу, нашла ту његова мајка која је охладилa овај младалачки жар свог сина.¹⁶ Резон је: то је за Грке, које некада Римљани називају ‘Грчици (*graeculi*)’, али није нешто чиме треба да се баве господари света. И сам Трималхион, богати скоројевић и ослобођени роб, на гозби, вероватно припит, каже својим гостима како жели да му се на надгробни споменик упише: ‘Овде лежи Трималхион, који је зарадио 200 милиона и није слушао учења философа’. Порука је: да је слушао, вероватно не би толико зарадио.

Најдаље што су достигли у неком уопштавању знања за њих су зборници корисних савета. Римљани пишу приручнике и то највише о земљорадњи (Катон, Варон, Колумела), али и о архитектури (Витрувије), сличну књигу представља Галенов зборник медицинских савета, они пишу уџбенике права (Гајеве и ‘Јустинијанове’ Институције), књигу о вештини завођења (Овидијева *Ars amatoria*).

Треба упоредити Аристотелову *Реторику* са Квинтилијановим уџбеником *Образовање говорника*¹⁷. Аристотел говори о општим, философским проблемима говорничке вештине, о њеној суштини, врстама беседништва, етичким проблемима реторике, о зависти, гневу, о темама којима се говорник бави. Квинтилијан поставља питања: када треба почети са образовањем будућих оратора, да ли су дозвољене батине у васпитању, које се шале могу користити у говору, а које не могу, како побољшати памћење, које парнице адвокат треба да избегава. Једно до општијих питање које

¹⁶ Овај говор се налази у књизи *Германија*, прев. Д. Невенић – Грабовац, Београд, 1969.

¹⁷ Превод Рејџиновића, Сарајево, 1985.

расправља јесте да ли је важан природни дар или образовање. На то питање, иако је професор беседништва, поштено признаје да је важнији таленат. Другим речима - Аристотелово обимно дело даје одговоре на питања шта је беседништво, које су врсте ове вештине, које етичке проблеме собом повлачи, али мало о томе како се школује младић да би постао убедљив говорник. А са Квинтилијаном је обрнуто.

*

Карактеристична је изјава Фронтина, надзорника водовода у Риму, када је био завршен један од аквадуката: “Како је леп! И како користан (подвукао О. С.). Са мноштвом корисних структура које су саграђене за тако много аквадуката, пореди, ако желиш, непотребне пирамиде или неке чувене али некорисне радове Грка”¹⁸

Морамо приметити да је запажање Фронтина о некорисности пирамида и других сличних “структура” типично римско и у извесном смислу нетачно. Такве монументалне грађевине имају своју сврху. Како на једној католичкој цркви стоји: “*Quidquid pietas edificavit, edificat pietatem* (штогод је подигла побожност, подиже са своје стране побожност)” У деспотијама масовна примена радне снаге и страх од државе, стварају грађевине које подижу покорност према тој држави. У такве структуре спада кинески зид, католичке катедрале, од којих су неке лепе, а неке застрашујуће, али у сваком случају монументалне (а за Расела је средњовековна католичка Европа најопресивнија цивилизација историје), стаљинске “катедрале” као што су зграда Универзитета Ломоносов, министарства иностраних послова и неке друге. Оне су симбол моћи организација које стоје иза таквих монументалних грађевина.

*

Римљане чак не занима ни сопствена држава као предмет неке теоријске анализе. Тек је један Грк, Полибије, који је као талац боравио у Риму, где се слободно кретао тако да је присуствовао седницама скупштина и сената (на њима се осећао као на “скупу краљева”), дао анализу државног уређења римске републике. А Полибије је био више историчар, него филозоф, али са грчком способношћу да поставља општа

¹⁸ Frontinus, *De aquae urbis Romae*, I. 16.

питања. Свој спис почиње овако: “Има ли тако неразумног човека који не би желео да зна на који начин и при каквом државном уређењу је готово читав познати свет потпао под власт Римљана у току непуне 51 године?”¹⁹. Наравно да таквих “неразумних људи” има, а то су сами Римљани.

Полибије је прорекао велику будућност овој држави, јер је, ослањајући се на Аристотелове идеје, сматрао да политичка структура римске републике садржи у себи разумну комбинацију монархијског (два конзула, диктатор), аристократског (сенат) и демократског начела (скупштине). Та држава није била плод неке теорије, већ резултат историје, сукоба и мудрих компромиса. Уосталом у историји су се покушају да се на основу неке философије створи држава обично завршавали фијаском: два боравка Платона у Сиракузи, језуитски експеримент у Амазонији, о чему је писао Никола Милошевић²⁰, а најновији пример је комунизам.

Римљани су тога свесни. Вергилије признаје да су други народи вичнији у астрономији, у реторици, у уметности (“из мермера вајају лица која као да дишу”), али да они, Римљани, умеју да владају народима, “да штеде побеђене и кроте охоле”²¹ Философију, наравно, није поменуо.

Римљани у ратовима немају војсковође равне једном Александру или Ханибалу. Али су, и пред много пораза, успевали да победе захваљујући упорности, доброј организацији и ратним справама. У бици код Алесија, одлучујућој о освајању Галије, победу је извојевала инжењерија, која је подизала зидове и куле и копала рупе са зашиљеним колцима (“антикоњичке мине”). Тако су спречили Гале са севера да се придруже сународницима код Алесија, а ови су, обесхрабрани, покушали очајнички продор из двоструког обруча, који се завршио поразом. Тако је Цезар, захваљујући доброј организацији и жуљевима на рукама војника, почео освајање нове провинције.

Свакако да је било и међу Римљанима оних који су се бавили философијом. Не треба заборавити Цицерона, Сенеку, Марка Аурелија. Цицерон се, нарочито после смрти ћерке, једно време повукао из јавног живота и посветио писању расправа о пријатељству, о старости. Али и он сам признаје да су све то идеје које је преузео од грчких философа, да њиховим мислима додаје речи “којима (као адвокат) обилује”. А ни остала двојица; Сенека и Марко Аурелије, нису оригинални. Само не треба

¹⁹ *Historiae*, 1. 1. 4.

²⁰ Милошевић, Н. *Марксизам и језуитизам*, Београд, 1966.

²¹ *Eneida*, 6, 847 – 853.

заборавити да су Цицеронове прераде биле у средњем веку много ближе обичним читаоцима од грчких оригинала (за које Европа тада није знала, него су дошли каније, најчешће преко Арапа). Томе је допринела и околност што већина средњевековних учених људи није знала грчки: *graeca sunt, non leguntur*.

Не треба потценити значај популаризатора науке, макар не били оригинални мислиоци.

“Утицај Цицерона на историју европске литературе и идеје знатно надмашује било ког прозног писца на било ком језику. У већини књижевних, политичких, религијски и образовних расправа које су потресали западну цивилизацију он је страствено и непрекидно цитиран, обично од оба учесника у дебати”²² Он је, више од других писаца антике, утицао на Августина, Тому Аквинског, Петрарку, Гвићардинију, Џона Лока, Еразма Ротердамског.²³

Постојала је велика разлика између два народа у односу према праву. Док је за Грке, као што смо видели, то вештина недостојна бистрих младића, са Римљанима је обрнуто. У свом прегледу историје правне науке, Помпоније тврди као су се проучавања посветили многи најумнији грађани, уз највеће старање.²⁴ Према Тациту (тачније према једном од учесника у расправи о односу поезије и правне науке) “поезији се посвећују они људи који нису кадри да воде парнице.”²⁵ Карактеристичан је детаљ који објашњава како се Сервије Сулпиције Руф посветио проучавању права, Он је био беседник који је иступао као адвокат, али са скромним познавањем правних проблема. Такви адвокати су долазили код јуриспрудената да им дају правне аргументе (*per hastas ministrare – да гобију муницију*). Када је питао Квинта Муција Сцеволу, који је уживао највећи ауторитет међу познаваоцима права, и код кога је и сам Цицерон стицао знање из правне науке, овај му је дао одговор. На то је Руф замолио Сцеволу да му понови објашњење, али ни тада није разумео савет. Сцевола је на то рекао: “Срамота је за патриција и нобила, који је још и адвокат на суду, да не познаје право којим се служи”²⁶ Постиђен овим прекором, Руф се бацио на изучавање правних

²² *Cicero, selected Works*, предговор Мајкла Грента (Michael Grant), London, 1971, стр. 24.

²³ *Op.cit.*, стр. 29-30. Видети такође веома добру монографију Здравка Лућића, *Ciceron i prirodno pravo*, Sarajevo, 2006.

²⁴ D. 1. 1. 44

²⁵ *Расправа о јоворницима* у оквиру наведеног дела (Германија)

²⁶ D. 1. 2. 2. 43

проблема тако да је постао један од водећих правника свог доба и ушао у круг “veteres”.

*

Постоји један закон, недовољно запажен, који више него било који други изражава менталитет Римљана и који је, усуђујем се да тврдим, поставио један од темеља тзв. западне цивилизације. Реч је о *lex Aquilia*.

Аквилејев закон о накнади штете је донет доста рано, средином трећег века пре Х. Садржина његова три поглавља довољно је позната. Реч је о суштини. Уместо разних облика казни за нанету штету (убиство роба или “четвороножне животиње која живи у стаду” али и за све остале ствари) које код других народа повлаче или талион или композицију (унапред прописани износ који се мора платити), овај закон предвиђа новчану накнаду штете. Откуда та промена?

За примитивни менталитет напад на имовину је повреда породичног суверенитета. То треба казнити. У прво време за овакве преступе може се применити и крвна освета. Касније се уводи нека равнотежа. Хамурабијев законик је шампион начела талиона. Ако грађевинар сагради зграду, па се она сруши и убије сина власника, треба срушити зграду градитеља и убити његовог сина. “Око за око, зуб за зуб” тако дословно гласе два члана овог законика. Али и “сина за сина”. Римљани су први увели рационални и тржишни резон. Новац је мера ствари. Чак су све пресуде гласиле на суму новца: *omnis condemnatio pecuniaria est*. “Блесак злата” био је повод за њихове освајачке ратове. Римљани су успели да становнике Пиринејског полуострва одвоје од Ханибала и претворе их у савезнике скупим поклонима. Када се вођа Келтибераца женио, дали су му вредан накит од злата за невесту. Римске матроне су се, као и све скоројевићке, толико китиле златним накитом, да је, на предлог Катона, донет закон који је забрањивао ношење накита преко одређене тежине (*lex Oria*). Тај закон је толико огорчио Римљанке, да су ступиле у “сексуални штрајк” и успеле да он буде опозван.

Да ли је новчана накнада моралнија од освете? Морам да признам да нисам сигуран. Додуше савремена законодавства сматрају да је убиство из освете “убиство из ниских побуда”, које се строже кажњава. Па половина литературе говори о освети, почев од Хомера. Реч је о томе да држава не допушта лично истеривање правде, да жели да сачува монопол у примени насиља. Осим ретких изузетака (нужна одбрана)

Наравно да не треба потценити рационализам захваљујући коме је, уз обнављање неких узора из антике, Европа, која је дуго заостајала и за Кином и земљама Блиског Истока, дошла до индустријске револуције и завладала светом. Али током историје рационални и материјалистички принцип потискује емоционални и онда такве цивилизације постају јалове, нарочито у уметности. То је данас довело до тога да је тржиште и новац мера свега, укључујући уметничка дела. Вредност филма се цени према томе колико је инкасирао новца на благајнама. Зато је Запад изгубио примат у готово свим пољима уметности, али је постао шампион ‘хитова’, попут ‘Давинчијевог кода’ (чија је тржишна вредност огромна, а уметничка равна нули) или романа из правне праксе које производи, у ритму од два романа годишње, чикашки правник Гришем (Grisham), по којима се могу одмах правити филмови. И праве се. Они су састављени по одређеној рецептури: нешто правних зачколица, мало љубави и секса, има неочекиваних обрта, доста пажње је посвећену новцу. То може везати пажњу док се возите возом или чекате на авион. Али када затворите корице ништа не остаје у вашем сећању, као када сте појели биг-мак. Отуда на енглеском говорном подручју доминирају Индуси: Салмон Ражди (Salmon Rushdi) у Енглеској, једна Индускиња у САД, а у француском Арабљани (нпр. Maluf -Malouf). Рационализма Запада, чије темеље су у извесном смислу дали Римљани, исушио је емоционалност, а без ње нема уметности²⁷. Уосталом, у Америци је велики прекор рећи неком: ‘Don’t be emotional!’ Слични смисао има изјава Horasa Valpola: ‘Живот је комедија за оне који мисле, а трагедија за оне који осећају’²⁸. А шта тек да кажемо за комплимент: ‘изгледаш као милион долара’?

Тржишни принцип је, ипак, у једној области био делотворан. Популарна наука, која је раније имала укус рибљег уља (одвратно је, али корисно) да би се добро продавала, пише се на допадљив начин (Bill Bryson, Gerald Diamond).

²⁷ Када сам пре извесног времена у Зрењанину на популарној трибини држао предавање и изнео неке сличне мисли, један млађи човек се није сложио са мојим тврђењем да је у новије време уметност Запада мртва. Поменуо је Мадону и Мајкла Џексона. Питао сам, не само њега, већ и све присутне да ли могу да отпевају или одзвижде неку њихову песму. Није се нико јавио. Њихови наступи су сценски, а не музички спектакли са много светлосних, звучних ефеката уз нешто еротских елемената. Али музике за памћење ту нема. Тзв. ‘реп’ може да буде израз црначког бунта, али не бих рекао да је то уметност. То је врста ‘речитатива’ уз ритам. А слична је ситуација и у литератури, сликарству и тзв. озбиљној музици. Наравно, имајући у виду западне земље. Наравно да људима из ових земаља остају на располагању класици литературе, музике, сликарства, као што су и Римљани могли да читају Лукреција, Овидија, Тита Ливија, Плутарха или Тацита и у оно време када је настала осека њиховог стваралаштва.

²⁸ Walpole H. Emotional Intelligence, New York, 1992, стр. 13

Наравно да постоји још један разлог за недостатке модерне уметности. Мона Лизу је Леонардо сликао годинама. Толстој је 16 пута преписивао *Раӣ и мир*. А *Кавкаско̄ заробљеника* чак 100 пута. И он и супруга Софија добили су проширење вена на рукама. Али, како је неко рекао: *there is no such a thing as good writing. There si only good rewriting* (Louis Brendeis). Ко данас има толико времена за толика поновна писања?

*

И на крају још један општи поглед на два народа. Грци су веома много утицали на старе цивилизације Истока. Тако да је кратак “blic-krig” Александра Македонског довео до стапања ових култура, чија је стваралачка снага била на измаку, са грчком, која је такође превалила свој зенит. Као што су воде океана и мора, где се сусрећу различите струје, најбогатије рибом, тако је и овај међусобни утицај дао нов подстицај култури тог дела света и створио “хеленизам”. Међутим, варварске народе, чак и оне из непосредног окружења, тај свети пламен хеленског простора готово да није окрзнуо.²⁹ Могуће објашњење је нарцизам примитиваца, заљубљеност у свој примитивизам, а самим тим њихова неспособност да схвате и цене цивилизацију. Јер, како неко рече (Ксенофон) треба бити мудрац да би препознао мудраца. Можемо додати на ово – а немудар није способан да препозна ни мудраца нити будалу.

Са Римљанима је обрнуто. Они нису успели да у свом “meting pot-u” претопе Грке, Египћане, Персијанце, Јевреје, али су варваре и полуварваре за изненађујуће кратко време отуђили од њиховог језика, обичаја и веровања и претворили их у римске грађане. Привлачност “римског начина живота”, градова са водоводима, канализацијом, аренама, јавним купатилима, са радњама које су продавале “fast food” оног времена на улицама и трговима, била је за ове народе неодољива. Иако су се Дачани крваво борили против римске војске, па су чак себе, жену и децу убијали да не би постали римски робови, иако је римска власт овде трајала само неколико деценија, јер је Хадријан, тај Барак Обама римског царства, оценио да нема довољно војске да би толика прострaнства држао под својом влашћу, па се повукао из ове провинције, Дачани су заборавили свој језик и преузели латински и данас је то једина земља у свету

²⁹ Gilles, *Bilans de l'histoire*, Paris, стр. 21.

која у свом називу садржи име града Рима = Romania. Слично је било и са Галима и другим народима који љубоморно чувају језик, који није њихов, већ им је био наметнут. Али се то може и разумети. Ако мајка роди дете, макар оно било зачето силовањем, вероватно ће га прихватити и одгајити.

Могло би се из овога закључити да је карактер хеленске културе био рафиниранији, а римске популистичкији.

Obrad Stanojević

THE GREEKS AND ROMANS – DISTANT NEIGHBORS

Summary

There are deep ties between the Greeks and Romans in their history and culture. Both peoples belong to the Indo-European group. The Latin alphabet derives from the Greek alphabet. Roman religion has similar pantheon of gods to Greek religion. The first centuries of the Roman state did not differ a lot from Greek polises. However, there are also significant differences. The Greeks have influenced a lot to the civilizations of Ancient Near East. Conquering of Alexander the Great has led to a merging of cultures and creation of „Hellenism“. Despite of that, barbaric peoples have stayed beyond the reach of „Hellenism“. The opposite thing happened to the Romans. They failed to merge the Greeks, Egyptians, Persians, and Hebrews in their melting-pot, but they managed for a short time to alienate barbarians and half-barbarians from their native languages, customs and beliefs turning them to Roman citizens. For instance, the Dacians have forgotten their own and accepted Roman language, and until today, this is the only country that contains the name of Rome in its own name, Rome = Romania. Two peoples had different attitudes toward law. While the Greeks looked upon law as a craft unworthy of clever young men, the Romans had the opposite view. For the Greeks, philosophy is the biggest gift that gods sent to people, but the Romans are not interested in philosophy. Judging by general characteristics, the Romans are less talented people than Greeks, but on the other hand, they do not lack pragmatism.

Key words: *The Greeks, The Romans, differences, similarities, law, philosophy, state, distinctiveness*